

ПЕДАГОГИК ДЕОНТОЛОГИЯНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

10.53885/j7404-2474-0738-i

Акрамова Гулхаё Мехридиновна – жисмоний маданият кафедраси ўқитувчиси,
Бухоро давлат университети

Аннотация. Мақолада педагогик деонтологиянинг ривожланиш босқичлари келтирилган бўлиб, деонтология тушунчасига турли соҳа вакилларининг қарашлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: деонтология, педагогика, жисмоний тарбия, ривожланиш тарихи, касбий бурч, ахлоқ.

Илк бор “деонтология” тушунчаси (юнонча. (yunoncha. *deontos* – “керак” ва *logos* – “таълимот” сўзларидан) XIX -асрнинг биринчи ярмида инглиз тарихчиси, файласуфи ва ҳуқуқшуноси Еремия Бентам томонидан илмий муомалага киритилган. “Деонтология ёки ахлоқ фани” (“Деонтология ёки ахлоқ илми”) ахлоқ назариясига оид фундаментал асариди ўз қарашларини баён қилган муаллиф деонтологияни “керак ва тўғри фан” деб тушунган ва умуман ахлоқнинг асослари, бурчнинг намоён бўлиш шакллари, улар орқали ахлоқ асослари инсон ҳулқ-атворининг турли шакллари белгилловчи ижтимоий қонунлар талаблари ва мазмунида, шунингдек, умумий ижтимоий меъёр ва қоидаларда намоён бўлади [1]. Бирок, у инсоннинг касбий ҳулқ-атворида ахлоқнинг намоён бўлиш хусусиятларини ҳисобга олмади, гарчи бу муаммо антик даврда долзарб бўлган.

Деонтологик билимлар генезисини ўрганишга бағишланган хорижий ва маҳаллий илмий ишларни таҳлил қилиш *тўғри касбий ҳулқ-атвор* ҳақидаги фан сифатида *деонтологияга* оид олимларнинг илмий қарашларини шакллантириш хусусиятларини аниқлаш имконини берди (И.Г. Аксенов, И. Бентам, М. П. Василева, А. А. Грандо, Г. М. Григорев, Э. В. Коробова, Г. П. Медведева, Н. М. Скорометс, Г. Ф. Гаус, Г. Готсис, С. Лармор, Д. Ладкин ва бошқалар).

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, деонтологиянинг фан сифатида ривожланишини даврлаштиришга турлича ёндашувлар мавжуд. Шундай қилиб, деонтологиянинг психологик ва тиббий жиҳатларини ўрганувчи ишларда унинг ривожланишининг қуйидаги даврлари ажратилади: Гиппократгача, Гиппократ ва Гиппократдан кейин [2]. Бирок, шуни таъкидлаш керакки, педагогик деонтологиянинг илмий асослари деярли ўрганилмаган, Аммо шуни таъкидлаш керакки, педагогик деонтологиянинг илмий асослари амалда ўрганилмаган, умумий ва касбий педагогикада, шунингдек, жисмоний тарбия ва спорт назарияси ва методологиясида тушунча шакллантирилмаган ва деонтологиянинг ўрни белгиланмаган.

Инсоннинг муайян касбий фаолиятдаги ҳулқ-атвори нормаларига оид илк тадқиқотлар қадим замонларда амалга оширилган. Уларнинг пайдо бўлиши ахлоқ фалсафий таълимоти доирасидаги ахлоқий ғояларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ эди (Аристотел, Квинтилиан, Платон, Сократ, Сенека ва бошқалар), ахлоқий қонун ва инсон ва жамиятнинг бурчи ҳақидаги танқидий фалсафанинг асосий ғоялари ривожланиши билан энг юқори ахлоқий тартибнинг кадрияти сифатида (И. Кант), диний-ахлоқий ва ахлоқий қарашларнинг пайдо бўлиши билан, табиат буддизмда, исломда, иудаизмда ва насронийликда ва бошқаларда, инсон фаолиятини тартибга солувчи биринчи профессионал қоидалар ва меъёрларни шакллантириш билан (Авиценна, Гален, Гиппократ ва бошқалар).

Ушбу тарихий даврда файласуфлар ва ўқитувчилар томонидан ҳозирги ижтимоий-тарихий вазият талабларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган ўқитувчиларнинг касбий фаолияти ва касбий ҳулқ-атворига қўйиладиган муайян меъёрий талабларнинг аҳамияти ва пайдо бўлиши тўғрисида тушунча мавжуд эди. (М.П. Василева, Г.А. Караханова, Э. В. Коробова, К. М. Кортаева, К. М. Левитан, М. Э. Орешкина ва бошқалар).

Ўрта аср феодали Европада педагогик деонтологиянинг ривожланиши учун асос диний фалсафа қоидалари эди, бунинг натижасида у аниқ инсонпарварлик мазмунига эга эмас эди.

Меъёрлар ва касбий ҳулқ-атвор ва ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар эволюцияси ҳақидаги ғояларнинг тарихий таҳлили жамиятда мавжуд бўлган диний анъаналар билан уларнинг ижтимоий-маданий шароитларини очиб берди.

Таҳлил давомида касбий ҳулқ-атвор ва бурч, шифокор ва ўқитувчи учун зарур бўлган муҳим касбий фазилатлар тўғрисида ахлоқий ғояларнинг шаклланиши қадимги дунёда асос солинганлиги аниқланди. Бу даврда файласуфлар ўқитувчи фаолияти ва унинг шахсига қўйиладиган ахлоқий талаблар, унинг ҳулқ-атвор маданияти ва касбий бурчи ҳақида қимматли фикрларни билдиришган.

Қадимги Юнонистонда (милоддан аввалги 750 - II-I асрлар) машҳур бўлиб, юксак ижтимоий аҳамиятга эга бўлган. Файласуфлар – Арасту, Афлотун, Сократлар ўқитувчи ёш авлодни, энг

Hozirgi taraqqiyot bosqichida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar. Xalqaro miqyosidagi ilmiy amaliy-anjuman. 2022 yil 28-29 aprel

аввало, жисмонан тарбиялаши, уни кулдорлар бўлган хукмрон табақанинг манфаатлари, ҳуқуқ ва мулкни ҳимоя қилишга тайёрлаши керак, деб ҳисоблаганлар. Билим энг олий қадрият ва неъмат сифатида эътироф этилган бўлиб, ўзини ва фарзандларини тарбиялаш, тарбиялаш катталарнинг муқаддас бурчи ва асосий бурчи ҳисобланган [4, б. 32-51].

Эрампдан аввалги 753 - милодий 476 йилларда файласуфлар - Квинтилиан, Овид, Сенека, Цицерон, Сезар ва бошқаларнинг асарларида инсон шахсиятини шакллантиришга оид билимлар, юнонларнинг педагогик ғоялари янада ривожланган ва меҳнат, тажриба, фарзандга, ота-онага, ватанга муҳаббат муҳим ўрин тутди. Ўз-ўзини билишга алоҳида эътибор қаратилган. Уларнинг фикрича, ўз шогирдларини севадиган, уларнинг хусусиятлари ва хулқ-атворини тушунадиган, қадрлайдиган, ўрганадиган олий маълумотли одамгина ўқитувчи бўла олади [4, с. 54-71].

Ўйғониш даврининг гуманистик ғояларини қабул қилган биринчи олим ва ўқитувчилардан бири ўша даврнинг буюк устози Ян Амос Коменский (1592-1670) эди. Чех олими ўқитувчининг мақоми ва унинг мавқеи унинг касбий бурчлари ва хатти-ҳаракатларини белгилайди, деб ҳисоблади. Я.А. Коменский педагогик реализм ғояларини ривожлантирди, ўрта асрлар мактабининг схоластик тажрибасига танқидий баҳо берди, мактаб таълимининг янги мазмунига асос солди, бунда ўқитувчиларнинг илғор қарашлари, фан ютуқларига асосланди. Муаллиф ўзининг “Буюк дидактика” номли мумтоз асарида ўқитувчи ва ҳар қандай билимдон шахс шахсиятининг асосини ташкил этувчи асосий фазилатлар: одоб-ахлоқ, эзгулик, билимлилик, тақводорлик ва диндорликни ажратиб кўрсатган [3, б. 269].

Коменский замонавий педагогика фанининг предмети бўлган дидактиканинг деярли барча долзарб масалаларига тўхталиб ўтади. Шахсда ахлоқни тарбиялаш муаммоси, унинг фикрича, жамият ва шахснинг таълим-тарбияга муносабати билан бевосита боғлиқ бўлган энг муҳим масала бўлиб, инсонда ахлоқни ривожлантириш учун асослар тарбия жараёнида қўйилиши керак.

Я.А. Коменский ҳалоллик, адолат, донолик, меъёр, меҳнатга чидамлилик, мардликни инсонда эзгулик намоён бўлишини ифодаловчи асосий сифатлар деб билган. Унинг фикрича, бу фазилатлар болада ҳаётининг биринчи йиллариданоқ тарбияланиши керак. Уларни ривожлантириш воситалари ўқитувчининг тегишли кўрсатмалари бўлиб, улар ахлоқий хатти-ҳаракатлар ва ҳаракатлар билан қўллаб-қувватланади. Коменский болани ахлоқий тарбиялашда ўқитувчининг ахлоқий хулқ-атворининг ўзига хос намунасига, шунингдек, ҳаётдан мисоллар ва тарих ва адабиётдан олинган мисолларга катта аҳамият берди [3].

Ўқитувчининг зарур касбий фазилатлари ва унинг деонтологиянинг фан сифатида яширин ривожланиши давридаги хатти-ҳаракатлари ҳақидаги ғояларни таҳлил қилиш натижалари 1-жадвалда келтирилган.

Шундай қилиб, ўқитувчининг зарур касбий фазилатлари ҳақидаги ғоялар эволюциясининг тарихий таҳлили шуни кўрсатдики, инсоният жамиятида ғоялар ва ўқитувчи ва шифокорнинг касбий фазилатларига қўйиладиган талабларнинг шаклланиши кўп жиҳатдан диний-маърифий хусусиятлар билан белгиланадиган ижтимоий-маданий шартлиликка эга.

1-жадвал

Ўқитувчининг зарур касбий фазилатлари ва деонтологиянинг фан сифатида яширин ривожланиши давридаги хатти-ҳаракатлари ҳақидаги ғоялар.

Тарихдаги давр	Ўқитувчининг зарур касбий фазилатлари ҳақидаги ғоялар
Қадимги Юнонистон (Аристотел, Сократ, Платон ва бошқалар)	Баркамол жисмоний ривожланиш, таълим, ўз-ўзини тарбиялаш истаги, болаларни тарбиялаш истаги
Қадимги Рим (Квинтилиан, Сенека, Тситсерон, Тсезар ва бошқалар)	Педагогик тажрибанинг мавжудлиги, ўз-ўзини билишга интилиш, сабр-тоқат, меҳнатсеварлик, муҳаббат. Ватан, фарзандлар, ота-онага ҳурмат
Ўрта ёш	Қатъийлик, талабчанлик, шафқатсизлик, боланинг шахсиятини тарбиялаш муҳимлигини инкор этиш, ҳаётий тажрибани ҳисобга олиш зарурати.
Ислохотнинг дастлабки даври (Е. Роттер хоним ва бошқалар)	Меҳрибонлик, донолик, мулойимлик, камтарлик, меҳнатсеварлик, бўйсунуш, ирода, хушмуомалалик, болаларга муҳаббат
Ислохотнинг якуний даври (Я. А. Коменский ва бошқалар)	Ахлоқ, фазилат, мўътадиллик, диндорлик, тақво, билим, донолик, чидамлилик, мардлик, ҳалоллик, адолат, ахлоқий тажриба

Hozirgi taraqqiyot bosqichida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar. Xalqaro miqyosidagi ilmiy amaliy-anjuman. 2022 yil 28-29 aprel

Бироқ педагогика тарихига оид тарихий материаллар ва адабиётлар таҳлили ўрганилаётган даврда jismoniy tarbiya ўқитувчисининг касбий фазилатларига жамият томонидан қўйилган аниқ талабларни аниқлаб бермади. Бу, бизнингча, ушбу турдаги фаолиятнинг аҳамияти ва зарурлигини жамоатчилик томонидан эътироф этилмаётганлиги билан боғлиқ.

Деонтология нафақат касбий бурч муаммосини ҳал қилиш йўллари, балки касбий фаолиятни амалга ошириш жараёнида ахлоқни шакллантириш масалаларини, ходимнинг ўз касбий фаолияти сифати, касбий сирларга риоя қилиш ва сақлаш учун жавобгарлик чоралари ва шакллари ҳам кўриб чиқади.

Касбий хулқ-атвор қоидалари одатда икки қисмдан иборат:

- мафкуравий, шу жумладан ташкилот ходимлари фаолиятининг миссияси ва мақсадлари;
- норматив, шу жумладан касбий хулқ-атвор стандартлари ва нормалари.

Юқоридагиларни умумлаштириб, биз касбий хулқ-атвор стандартлари хулқ-атворнинг ахлоқий меъёрларига жуда мос келишини таъкидлаймиз. Шундай қилиб, нормалар ва қоидалар одамларнинг ижтимоий муносабатларини ҳукмронлик қиладиган жамоатчилик фикри асосида тартибга солиш воситалари бўлиб, уларнинг фаолияти ва хатти-ҳаракатларини рағбатлантиради. Ушбу нормалар касбий бурчни бажариш характерини белгилайди, касбий фаолиятнинг маънавий оқибатларининг таъсирини ҳисобга олади. Жамият томонидан ходимга қўйиладиган асосий ахлоқий талаб унинг меҳнат фаолияти ижтимоий тартиб, касбий мақсад ва ижтимоий талабларга қанчалик мос келишини баҳолашдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. - М. : РОССПЭН, 1998.-415 с.
2. Веселова Е. К. Психологическая деонтология: дис. ... д-ра психол. наук. - СПб., 2003. - 402 с.
3. Мудрость тысячелетий / авт,- сост. В. Балязин. - М., 2010. - 304 с.
4. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. - Т. 1. - М. : Педагогика, 1982. – 656 с.
5. Karomatovich I. A. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF YOUNG TEAM ATHLETES //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 1011-1016.
6. Ibragimov A. K. DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM //E-Conference Globe. – 2021. – С. 333-338.
7. Karomatovich I. A. METHODS OF TEACHING CHILDREN FOR MOVEMENT ACTIVITIES IN THE PROCESS OF PHYSICAL EDUCATION //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 242-249.
8. Ibragimov A. K. Catalog of training tasks for training special endurance of young girl handball players. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. Year: 2020, Volume: 10, Issue: 11. P: 486-492. DOI: 10.5958/2249-7137.2020. 01410. X.
9. Narzullayev, Farrux. "Qizlar sporti yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan qizlarning yengil atletika darslarida kuch siaftlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari." *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)* 1.1 (2020).
10. Ashrapovich, N. F. (2021). Determination of physical development of primary school students through national movement games. *Middle European Scientific Bulletin*, 11.
11. Ashrapovich, N. F. (2022). FORMS OF CONTROL OVER THE PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF THE TRAINER AND ITS PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 372-379.
12. Narzullayev, Farrux Ashrapovich, and Dinara Olimovna Begimkulova. "Sport psixodiagnostikasi fanini o'qitishda ta'lim texnologiyalardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari." *Science and Education* 3.4 (2022): 1724-1730.
13. Nematovich K. S. Abdueva Sitorabonu Savridin kizi, Fatullayeva Muazzam Azimovna, Kurbanov Shukhrat Kuldoshevich. Using of innovation terms in physical education and sport lessons and their social and educational features //Journal of Critical Reviews. doi. – Т. 10. – С. 470-471.
14. Abdueva S. S. Q. Determining the speed and strength of 14-15 year old handball players in jumping //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 1212-1220.

Hozirgi taraqqiyot bosqichida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar. Xalqaro miqyosidagi ilmiy amaliy-anjuman. 2022 yil 28-29 aprel

15. Abdueva S. S., Khurbonov S., Sabirova N. Evolution of physical performance and techniques of handball girls aged 11-12 //International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology (IJARSET). – 2019.

16. Abdueva S. S. Activities that increase children's interest in the sport of handball //Innovatsionnoerazvitienuki I obrozovaniemejdunarodnayanauchno-prakticheskayakonferensiya. – 2020.

17. Rasulovna S. N. THE PLACE OF PHYSICAL TRAINING AND SPORTS IN THE LIFE OF SCHOOL STUDENTS //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 04. – С. 306-312.

18. Rasulovna S. N. TOOLS FOR DEVELOPING SPECIAL PHYSICAL TRAINING AND PHYSICAL QUALITIES IN SPORTS GAMES //E-Conference Globe. – 2021. – С. 299-305.

19. Sabirova Nasiba Rasulovna. Basics and Advantages of Individual Training to Increase Technical and Tactical Training of Basketball Players. AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022

20.

21. Akmalovich, D. B., Khalilovich, T. M., Rasulovna, S. N., & Savrievich, F. F. (2020). Psychological impact of football games to the formation of individuality of the student. *Journal of Critical Reviews*, 7(6), 466-469.

22. Сабирова Н. Р. Значение физической культуры в современном обществе //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 6 (51).

23. Усмонов, Ш. Х., Самадов, С. С., & Фармонов, А. Ч. (2021). Физкультурно-спортивные интересы и мотивационные установки студентов. *Вопросы науки и образования*, (4), 129.

24. Akmalovich, Dustov Bakhtiyor. "Acmeological peaks of a sports teacher and coach." *Middle European Scientific Bulletin* 11 (2021).

25. Akmalovich, D. B. (2020). Organization of independent work of students in the process of physical education. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 9(11), 120-123.

26. Safarova Rokhat G. Ways and factors of optimization of the content of general secondary education in today's world // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2012. №2 (eng). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ways-and-factors-of-optimization-of-the-content-of-general-secondary-education-in-today-s-world> (дата обращения: 09.05.2022).

27. Мухитдинова Н.М. Абитова Ж.Р. Механизмы интеллектуального развития дошкольников с помощью физических занятий // Проблемы педагогики.- 2020- № 3 (48) с 79-81